

DE OPLEVING VAN DE ABORTUSSTRIJD IN NEDERLAND SINDS DE ZESTIGER JAREN (1)

joyce outshoorn

"Men wil alles zelf uitmaken, zonder gezag. Ik vraag de vrouwen een offer te brengen."

- A.A.M. van Agt, toen minister van justitie, in een interview over abortus, in: Vrij Nederland, 22-2-75.

Terugblikkend op de laatste tiental jaren abortusdiscussies in Nederland is het meest opvallende de grote kloof die er ontstaan is tussen de praktische hulpverlening en de politieke discussies rondom de legalisering van abortus. Enerzijds is er een goede, bereikbare en betaalbare mogelijkheid voor vrouwen in Nederland om hun ongewenste zwangerschap af te breken. Anderzijds is er steeds oplopend politiek conflict zodra men probeert met een regeling te komen die enigszins recht doet aan de nieuw gegroeide normen. Telkens weer is het volgen van politieke debatten op abortus gebied een vervreemdende ervaring voor degenen die betrokken zijn bij de hulpverlening, voor degenen die wel eens een abortus hebben meegemaakt en voor degenen die zich inzetten voor legalisering. Vervreemdend omdat het politieke debat zover afstaat van de alledaagse hulpverlening aan vrouwen, waarin allang antwoorden en oplossingen zijn gevonden op de hypotetische en minder hypotetische vragen die men weet te verzinnen in de politieke strijd. Allerlei punten die in de politiek volop een rol spelen als bv. het stellen van drie maanden grenzen, hulp aan buitenlandse vrouwen, toetsingscommissies, zijn in de praktijk allang bevredigend geregeld.

Deze discrepantie tussen feitelijke situatie en de officiële, openbare mening, is er steeds geweest in de abortuskwestie. De artikelen in het Wetboek van Strafrecht die abortus verbieden (art. 251 bis en art. 295-298) worden al sinds jaar en dag massaal overtreden en zijn sinds het begin van de jaren zestig eigenlijk nog alleen toegepast in geval van abortus door niet-medici. (2) Het enige wetsvoorstel uit de discussie dat de laatste jaren nog redelijk aansloot bij de praktijk was het oorspronkelijke voorstel van Lamberts en Roethof uit 1970: alle andere voorstellen, inclusief het gestrande VVD-PvdA voorstel uit 1976 liepen al achter de ontwikkelingen van de hulpverlening aan. In het hier volgende zal ik een kort overzicht geven van de politieke ontwikkelingen van de laatste jaren en kort aangeven rondom welke problemen de discussie zich nu toespitst. We zijn dan misschien wel van de breinaald af: maar de situatie blijft er een met haken en ogen.

politisering en polarisatie

Abortus is in Nederland meer een bespreekbare zaak geworden in de loop van de zestiger jaren. Een probleem was het altijd al: de schattingen over het aantal illegale abortussen lopen uiteen, maar het schijnt toch wel te zijn gegaan over 20.000 à 60.000 per jaar in die tijd. (3) Dit waren niet allemaal breinaald-in-donkere achterkamertje-gevallen, want sommige artsen

"Ik vind het onduelbaar dat de mannenwereld zegt:

"Jij, vrouw, moet een offer brengen."

- Els Veder-Smit, toen kamerlid VVD, en indienster van het PvdA-VVD voorstel over abortus in 1976, in een interview, in Vrij Nederland, 29-3-75.

wilden het doen heel in het geheim en tegen hoge prijzen (de enkele sociaal voelenden onder hen niet te na gesproken). En de NVSH organiseerde, op kleine schaal en uiterst discreet, uitstapjes naar Joegoslavië, waar abortus vrijgegeven was. Onnodig te zeggen dat dit voor weinig vrouwen een oplossing was.

Het was vermoedelijk het vrijere, tolerante seksuele klimaat in Nederland in die tijd dat verdere discussie over abortus mogelijk maakte. Ruud Veenhoven (4) noemt als andere oorzaken de legalisering van abortus in Engeland in 1967 en het geruchtmakende artikel van de strafrechtjurist Prof. Mr. Enschedé in 1966 over de ruimte binnen de bestaande wetgeving (5). De situatie in Engeland was aan de media in Nederland niet ontsaan en de NVSH organiseerde al vroeg gespreksgroepen en fora met abortus als thema. Op het politieke vlak kwam het eerste geluid van de criminoloog Brongersma en de arts Querido die voor het eerst herziening van de oude abortuswet bepleitten bij de behandeling van de begroting van Justitie in de Eerste Kamer in 1965. Het verbod op de verkoop van voorbehoedsmiddelen werd in die tijd ook grotendeels opgeheven; de enige adder onder het gras was dat de gemeenten autonoom bleven in het maken van verordeningen ten aanzien van bijvoorbeeld het plaatsen van condoomautomaten.

Het artikel van Enschedé kwam niet uit de lucht vallen. Het was geschreven op verzoek van artsen in de KNMG die wilden weten in hoeverre een arts vrijuit ging bij het verrichten van een abortus. Enschedé achtte toen wetswijziging niet nodig omdat de wet zijns inziens best ruimte bood (6). Als een arts een abortus verricht omdat hij dit noodzakelijk acht voor de algehele gezondheid van zijn patiënte, dan ging hij vrijuit. Met deze ruime uitleg van de medische indicatie (die altijd al erkend was geweest) werd ook abortus op psychische indicatie mogelijk. Het verzoek van de artsen aan Enschedé is waarschijnlijk te verklaren uit de druk die het grote aantal illegale abortussen op hen uitoefende. Vermoedelijk werden ze daarnaast steeds vaker geconfronteerd met een abortusverzoek van vrouwen. Met het in gebruik raken van goede anti-conceptie wordt het immers voor vrouwen steeds moeilijker om bij mislukking de gevolgen maar te accepteren.

Parallel en op de achtergrond van deze ontwikkeling ontstaat een groeiende abortuspraktijk. Het gebeurt eerst in ziekenhuizen en in sommige gynaecologen praktijken, die allemaal een team van deskundigen laten opdraven om te testen of er wel sprake is van een psychische indicatie. Als je maar verbaal goed genoeg bent om gek te lijken of als je overtuigend genoeg kan

huilen, dan lukte het wel, vertellen vrouwen uit die jaren die een abortus hebben gehad. Het duurt tot 1971 voor de abortusklinieken gaan draaien, van de Stichting Medisch Verantwoorde Zwangerschapsonderbreking (Stimezo). Daarna versnelt zich de ontwikkeling: men stapt af van de deskundigen teams die de vrouw aan een verhoor onderwerpen en de vrouw komt zelf aan het woord. Dit betekent dat in de praktijk de vrouw beslist, eventueel na een gesprek met een geoefende paramedische kracht. Indicatiestellingen als medisch, sociaal of psychisch blijken namelijk in de praktijk nooit eenduidig ontwikkeld of toegepast te kunnen worden. Allerlei latere wetsvoorstellen houden hiermee geen rekening (7).

In de politiek zit er, na de eerste schuchtere stappen in de Eerste Kamer, weinig schot in de zaak. Dit is niet ongebruikelijk in dit soort kwesties. In Nederland volgt men wanneer het gaat om levensbeschouwelijke hete hangijzers als echtscheiding, kansspelen en dergelijke meestal twee tactieken in de politiek. Want dergelijke problemen werken zeer destructief op de samenwerking van de diverse grote partijen; en zonder coalities is er in Nederland geen regering. Of men probeert het strijdpunt te depolitiseren door het voor te stellen als een zaak waarover alleen deskundigen kunnen oordelen, en die met een oplossing te laat komen, of men stelt een beslissing eindeloos uit, de zogenaamde ijskast- of vertragspolitiek (waarbij men heel vaak en heel goed het deskundighedsargument als tactisch middel kan gebruiken: de deskundigen moeten er eerst nog op studeren, wordt er dan gezegd). (8) Dit betekent dat er in feite wel tot iets wordt besloten; in het abortus-geval toereerde men een groeiende liberale praktijk die tegen een straffe negentiende eeuwse wet inging. In de abortusstrijd zijn beide tactieke toegepast.

De deskundighedslijn viert hoogtij in de zestiger jaren. Abortus was een Probleem. Psychiaters, gynaecologen, seksuologen en psychologen brengen dikke rapporten uit met uitvoerige betogen over ingewikkelde indicaties: abortus mag niet, tenzij...of: abortus mag wel, tenzij... Juristen verzinnen scherpzinnige regels over het begin van het leven (9). Er gaat in 1970 een staatscommissie vol hoogleraren en deskundige politici aan het werk die hearings organiseert waar op andere deskundigen hun zegje komen doen. (De commissie Kloosterman, die tot 1971 bestaat en met een verdeeld advies uitkomt. Logisch, want die commissie was samengesteld volgens een derde 'spelregel' uit de Nederlandse politiek, namelijk dat commissies die een advies aan de regering moeten uitbrengen, evenredig zijn samengesteld. In dit geval: alle stromingen hadden er zitting in) Ook ethici en theologen laten zich niet onbetuigd, evenmin als de kerken. De R.K. Kerk en de Nederlandse Hervormde Kerk komen in 1971 allebei met een afwijzend oordeel over een vrije regeling (10). Later zullen diverse Gereformeerde kerken hen hierin volgen.

Deze deskundighedslijn wordt doorbroken aan het begin van de jaren zeventig, eerst door vrouwengroepen als Dolle Mina en later door anti-abortusgroeperingen als die van Pater Koopman, die beide abortus, ondanks hun fundamentele meningsverschillen, als een zaak zien waarover iedereen kan oordelen. Iets wat bijvoorbeeld ook blijkt uit opiniepeilingen, die op dit punt vrij eensluidend zijn: nog geen 2% blijkt steeds geen mening te hebben over abortus, en dat is in enquêtes erg laag (11). De anti-groeperingen

beroepen zich op Gods verbod; de opkomende vrouwenbeweging stelt dat een vrouw zelf moet beslissen of ze een kind wil. Zij is de beste deskundige als het om haar zelf gaat, niemand kan beter overzien dan zijzelf of zij een goede moeder kan zijn. Ook de politieke partijen gaan in deze tijd een eigen standpunt formuleren en er ontstaan diverse andere actie- en pressiegroepen op het gebied van abortus.

De ijskast- of vertragspolitiek heeft langer en beter gewerkt. Het begon al in 1967, toen kamerlid Lamberts (PvdA) de minister van Justitie Polak (VVD) vroeg of hij er niet voor voelde abortus op veel ruimere schaal mogelijk te maken. Het deskundighedsyndroom treedt in werking: de minister vindt het een zaak voor de medici, die het echter allesbehalve eens zijn en het afschuiven naar de juristen die maar omschrijvingen en regels moeten leveren over de indicatiestellingen, maar die het op hun beurt toch weer overlaten aan de politici. Er gebeurt dus niets. Als de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, Kruizinga (CHU) in 1970 de cie. Kloosterman instelt, noemt Lamberts dit al meteen een vertragscommissie (12). Zijn geduld is snel op: samen met partijgenoot Roethof dient hij in datzelfde jaar het bekende initiatiefwetsvoorstel in bij de Tweede Kamer. Kern van het voorstel is dat de vrouw moet beslissen over een abortus in overleg met haar huisarts en dat abortus een gewone medische handeling is die niet in een uitzonderingspositie geplaatst mag worden ten opzichte van andere medische handelingen. Daarom moet het geheel ook uit de strafwet. Een duidelijk standpunt. Duidelijk ook een poging de vertragspolitiek te doorbreken, maar tevergeefs. De VVD, die best de filosofie achter de wet in die tijd kan onderschrijven, gaat in 1971 weer regeren met de confessionelen en DS'70 (het Kabinet-Biesheuvel) en besluit mee te doen aan een regeringsvoorstel over abortus. Dit komt er nog vrij vlot, in 1971, maar het krijgt een storm van kritiek te verduren van vrouwenorganisaties, NVSH, Stimezo, allerlei deskundigen en de KNMG. Ook de Raad van State heeft bezwaren. Het zogeheten voorstel Stuyt-van Agt, genoemd naar de twee verantwoordelijke ministers (van Volksgezondheid en Justitie), is zeer stringent. Abortus moet in een ziekenhuis gebeuren en alleen na indicatiestelling door een deskundigenteam. Bovendien zou er een registratieplicht moeten komen. Het kabinet valt echter voor het voorstel in de Kamer komt (1972).

Intussen past het Openbaar Ministerie zich aan bij de afwachtende houding van regering en Kamer. Er wordt niet vervolgd als artsen op grote schaal abortussen verrichten op sociale indicatie of als de vrouw het wil. De enige keren dat er wordt opgetreden gaat het om duidelijk criminele abortussen en later grijpt de justitie alleen in bij een geval van een overleden patiënte en bij een commerciële kliniek.

De vertragspolitiek is weer in volle werking als in het regeerakkoord van 1973 tussen KVP, ARP en de progressieve drie wordt besloten de abortuskwestie er uit te laten en over te laten aan het initiatief van de Kamer. Afspraak is dat de confessionelen met een eigen wetsontwerp komen dat dan tegelijkertijd met Lamberts/Roethof wordt behandeld in de Kamer, terwijl de regering zich intussen onthoudt van ieder optreden (13). De confessionelen hebben geen haast en komen pas in het voorjaar van 1975 met het eigen voorstel, een versoepelde versie Stuyt/van Agt, maar duide-

lijk met een "nee-tenzij..." standpunt. (14) Het oude voorstel Stuyt- van Agt wordt ingetrokken.

Maar de minister van Justitie, Van Agt, doorbreekt verdragingspolitiek én regeerakkoord als hij in het najaar van 1974 gaat optreden tegen de Bloemenhovekliniek in Heemstede. Bloemenhove is dan de enige kliniek in Nederland waar ook abortussen boven de 13 weken worden verricht (die vereisen een ingewikkelder methode dan abortussen onder die grens en opname van de vrouw voor een nacht is gewenst in plaats van de gewone poliklinische behandeling). Zijn optreden wordt wel gezien als een poging een driemaanden grens in de wet verankerd te krijgen waarboven een abortus dan niet meer mag, tenzij in zeer stringent omschreven gevallen. Een grens die in het buitenland geldt; Italië, Duitsland en Frankrijk kennen bijvoorbeeld zo'n grens. Van Agt probeert de kliniek te sluiten, maar legt het af tegen kabinet en Kamer, die vinden dat sluiting een zaak van de rechter moet zijn. Hij moet beloven dat hij in de toekomst de Kamer zal raadplegen als hij weer in het abortusbeleid wil ingrijpen. Hij legt het ook af tegen de rechter, tot in de Hoge Raad toe, als hij probeert een verlof tot huiszoeking ter in beslagname los te krijgen (15).

Deze stap van Van Agt leidt tot verdere politisering en polarisatie. Er komt een comité van samenwerkende vrouwen en vrouwenorganisaties "Wij vrouwen eisen", de bisschoppen komen nogmaals met een afkeurend herderlijk schrijven en de anti-groeperingen gaan samenwerken in het Comité Redt het Ongeboren Kind (16). De situatie in de Kamer polariseert ook als de VVD vrij onverwacht met een eigen wetsvoorstel (Veder-Smit-Geurtsen) komt en daardoor geen van de nu drie wetsvoorstellen kans heeft om een meerderheid te halen. Daarvoor was men er steeds vanuit gegaan dat de VVD het PvdA-voorstel wel zou steunen. Het VVD-voorstel houdt in dat abortus wel in het strafrecht blijft; de vrouw en huisarts zijn gebonden aan een ingewikkelde afwegingsprocedure en er komt een toetsingscommissie van de overheid ter controle.

De verdragingspolitiek heeft buitengewoon belangrijke effecten gehad. Doordat de uitbreiding van de abortushulpverlening zeer geleidelijk ging konden artsen en verplegend personeel in de klinieken en ziekenhuizen de toegewomen vraag bijbenen en zijn er weinig fouten gemaakt en weinig complicaties opgetreden in vergelijking met het buitenland (17). Met deze uitbreiding ging een geleidelijke verandering in de publieke opinie gepaard over de toelaatbaarheid van abortus. Een ander effect is geweest dat de "deskundigenlijn" niet meer vol te houden viel. Groepen kregen de kans zich te mobiliseren en zij zorgden voor een grondige herdefinitie van het probleem: het werd iets waar jezelf een moreel oordeel over kan hebben.

De hele abortusstrijd heeft ook een geweldige effect gehad op het bewustwordingsproces van talloze vrouwen. Vooral door toedoen van de vrouwenbeweging is de deskundigenlijn doorbroken en is men abortus gaan zien als een zaak die vooral vrouwen aangaat. Tot in de Tweede Kamer toe: daar leverde het abortusdebat in september 1976 over de initiatiefwetten het ongewone beeld op van een meerderheid van vrouwelijke sprekers, en dat in een voor 90% uit mannen bestaand parlement.

de impasse na 1976

Als duidelijk wordt dat geen van de drie wetsvoorstellen het zullen halen in de Tweede Kamer, gaan de PvdA en de VVD initiatiefnemers in het geheim rond de tafel zitten. Hun plannen lekken echter voortijdig uit in het voorjaar van 1976. Men had een driemaanden grens in gedachten en een toetsingscommissie die de besluitvorming en de klinieken in de gaten zou moeten houden. Reacties van vooral de voorstanders van het oude voorstel Lamberts-Roethof leiden ertoe dat de vier hun huiswerk over doen en in mei 1976 het compromisvoorstel PvdA-VVD indienen bij de Tweede Kamer (18). Niet ieder is er tevreden mee, maar twijfel aan verder uitstel verdwijnt als diezelfde maand nog minister Van Agt alsnog een poging onderneemt de Bloemenhove-kliniek te sluiten.

Dit optreden van Van Agt begint met een klacht van een Duits echtpaar (die later ongegrond wordt verklaard door de Inspectie Volksgezondheid). Op grond van het aloude artikel 251bis en van artikel 551 Wetboek van Strafvordering probeert Van Agt de kliniek aan te pakken. Volgens het laatste artikel kunnen voor de opsporing van misdrijven opsporingsambtenaren goederen in beslag nemen. De politie probeert de ruimte waarin die goederen verkeren (de instrumenten van de kliniek) daartoe te verzegelen, maar aktievoerende vrouwen verbreken de zegels en bezetten de kliniek. Van Agt durft niet in te grijpen en de vrouwen te verwijderen: wel komt er bijna een kabinetscrisis van. Een motie van de Kamer tegen zijn beleid legt hij naast zich neer, zoals hij ook het verzoek van de Kamer in 1974 om niet zonder haar te raadplegen het beleid te veranderen naast zich neerlegt en het regeerakkoord voor de tweede keer negeert. Na lang wikken en wegen blijft hij wel aan als minister, omdat hij meent dat hij meer invloed kan hebben op het abortusbeleid als minister dan als ambtelooze burger (19).

In september van dat jaar neemt de Tweede Kamer eindelijk een abortuswet aan, het compromisvoorstel van PvdA en VVD. De bedoeling van het compromis was politiek gezien tweeledig. De abortuskwestie moest opnieuw worden gedepolitiseerd. Hiertoe diende een adviescommissie in het voorstel die toezicht moest houden op de klinieken en op het besluitvormingsproces bij een abortus, zodat dat niet handen lag van een politieke figuur als een minister. Daarnaast moest de wet een einde maken aan de discrepantie tussen wet en werkelijkheid en aan de rechteloze situatie van het moment. Men wilde voorkomen, in de woorden van Roethof tijdens de debatten: "dat we in deze Kamer enkele keren per jaar geconfronteerd worden met de gewetensproblemen van een minister." (20)

Maar zoals bekend verwerpt de Eerste Kamer dit voorstel in december 1976, vooral door toedoen van enkele VVDers die tegen het voorstel van hun eigen partijgenoten instemmen. Daarmee is de depolitisering mislukt en tegelijkertijd betekent het dat de zaak niet opnieuw op de lange baan kan worden geschoven. Daardoor achtervolgt de abortuskwestie ook de lange kabinetsformatie van 1977, nadat de partijen er nog wel in geslaagd waren het niet tot inzet van de verkiezingen te maken (wat ook weer strijdig zou zijn geweest met de depolitiseringslijn). De formatie loopt er een keer op stuk, maar een

knappe lijmpoging van informateur Veringa (CDA) tussen CDA en PvdA slaagt, om vervolgens toch weer te breken op het punt van de portefeuilleverdeling van de ministers. Want de PvdA wil onder andere met het oog op de abortuskwestie de meerderheid in het kabinet en géén Van Agt op Justitie. VVD en CDA vinden elkaar wel en ze nemen het compromis-Veringa over in het regeerakkoord wat betreft abortus. Het compromis houdt onder meer in dat het kabinet zelf met een wetsvoorstel moet komen en wel voor 1 januari 1979. Pas als dit niet lukt kan de zaak worden overgelaten aan de initiatieven van de Tweede Kamer. De minister zal dan tot wet verheffen het voorstel dat de Kamers aannemen en welke tevens het beste overeenkomt met de mening van de partijen in het kabinet. Dit klinkt onduidelijk, maar dat is het ook. Het kunnen wel eens twee onverenigbare dingen worden.

Op het moment van schrijven is nog niet duidelijk of het kabinet er in zal slagen de termijn van 1 januari 1979 te halen. In welke richting hun plannen gaan is wel bekend. Men wil een bovengrens van drie maanden instellen waarna abortus bemoeilijkt zal worden én een grens stellen aan de hulpverlening aan buitenlandse vrouwen, die het leeuwinnendeel leveren aan het abortustotaal in Nederland (21). Als de regering er in slaagt met een voorstel te komen, zal de discussie zich op deze punten toespitsen. Waarbij het nog zeer de vraag is of een dergelijk voorstel een meerderheid zal vinden in de Tweede Kamer. De regering heeft geen eigen meerderheid voor haar standpunt: de kleine rechtse partijen willen helemaal niet horen van legalisering en het is de vraag hoeveel VVDers het voorstel zullen steunen en of er PvdA-leden zijn, die hiertoe bereid zullen zijn. Ook als de zaak aan de Kamer wordt gelaten, als de regering niet met een voorstel komt, is het duidelijk dat zowel voor- als tegenstanders van legalisering van abortus de strijd zullen voortzetten.

NOTEN.

1. Bij het schrijven van dit artikel heb ik gesteund op andere eigen publicaties, te weten: Outshoorn, J. en Soest, M. van, "Lijfsbehoud", Tien jaar abortusstrijd in Nederland (1967-1977), Den Haag 1977; Outshoorn, J. en Soest, M. van, "Abortuskroniek III", the continuing story, in: Socialistisch-Feministische teksten I, Amsterdam, 1978. (pp. 271-279) Een deel van het onderzoek wordt verricht in het kader van het onderzoeksbeleid van Vakgroep VI, Collectief Politiek Gedrag, van de Subfaculteit der Sociale Wetenschappen van de UvA, waarvan schrijfster deel uitmaakt.
2. zie hiervoor: Heijden, P. van der, "Juridisch voorspel tot de abortuswetsontwerpen", in: Ned. Juristenblad, 51 (1976), pp. 425-437.
3. voor de diverse cijfers en schattingsmethoden zie: Sondermeijer, B. en Veenhoven, R., Nissolitteratuurrapport no. 7, Zeist, 1972, p.32.

4. Veenhoven, R., "Vier jaar abortus in Nederland", in: Medisch Contact, 30 (1975), p. 37 e.v..
5. Enschedé, Ch. J., "Abortus op medische indicatie en strafrecht", in: Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 110 (1966), p.1349 e.v.; ook in: Nederlands Juristenblad, 41 (1966), pp. 1109-1118.
6. Enschedé verandert van mening in 1970 als hij vindt dat er dan wel een wet moet komen. Met het artikel in 1966 is het niet zijn bedoeling geweest de abortuswetgeving op de lange baan te schuiven. zie: Ned. Juristenblad, 46 (1970), p. 718.
7. Voor de meest recente cijfers over abortus in Nederland, zie: Ketting, E. en Schnabel, P., "De abortushulpverlening in Nederland in 1977", verslag van de permanente registratie van cliënten uit Nederland en de naburige landen. Stimezo-onderzoek 78-2, Den Haag, 1978.
8. De 'spelregels' zijn onder meer goed omschreven door: Lijphart, A., "Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek", Amsterdam, 1976 (2), pp. 128-147.
9. Bijvoorbeeld: Till, d'Aulnis de Bourouil, H.A.M. van, "Vrije abortus, nu reeds mogelijk?", Deventer, 1972.
10. zie voor een overzicht: "Abortus in Nederland, 1965-75", een onderzoek naar abortus als politiek strijdpunt, Amsterdam, 1976, p 122-126. Rapport van de onderwijsgroep Dogro van de Vakgroep Collectief Politiek Gedrag der FSW-A van de UvA.
11. Voor het gebruik van het opinieonderzoek over abortus en de cijfers, zie: "Abortus in Nederland, o.c. bijlage IIa.
12. idem, p.46.
13. idem, p.52. Formateur Burger had bij de totstandkoming van het akkoord nog het idee dat er spoedig een abortuspil op de markt zou komen waardoor de hele kwestie uit de wereld geholpen kon worden. Die pil is er nog steeds niet in bruikbare vorm. zie: abortus in Ned., p.52.
14. Het voorstel droeg de naam Van Schaik-Van Leeuwen, maar wordt in 1976 omgedoopt in Gardeniers-Berendsen-Van Leeuwen als Van Schaik naar de Raad van State opstapt.
15. Voor de precieze gang van zaken zie: Heijden, P. van der, op. cit.: p.436.
16. Abortus in Nederland, p. 140.
17. Veenhoven, R., op. cit., p.37 e.v..
18. om precies te zijn: het voorstel Lamberts-Roethof- Veder Smit- Geurtsen, kamerstuk 13909, Wet Afbreking Zwangerschap.
19. In de verkiezingscampagne van mei 1978 heeft van Agt gezegd dat hij aangebleven is als minister om op die manier een wetsontwerp dat hem niet beviel te kunnen tegen houden door het voorstel zijn wettelijk vereist contraseign te onthouden. Dit is de reden waarom de PvdA er zo op gespitst was Van Agt van Justitie af te houden tijdens de formatieperiode. Interview op t.v., mei 1977.
20. Handelingen der Tweede Kamer, 1976-77, p.79.
21. zie: Ketting, E. en Schnabel, P., op. cit. voor de cijfers over buitenlandse vrouwen.

